

Олександр ПОТИЛЬЧАК (Київ)

ЗАБУТИЙ НЕКРОПОЛЬ: ПОХОВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У БІЛІЙ ЦЕРКВІ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1949 рр.)

На початку січня кожного року древнє українське місто Біла Церква святкує чергову річницю визволення від німецько-фашистських окупантів. Численні заходи за участю громадськості, мітинги, збори, зустрічі з ветеранами, кульмінацією яких традиційно є урочистості в “Парку Слави”, вшанування пам’яті загиблих у боротьбі з нацизмом у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Ось тільки ... вшановуючи пам’ять воїнів-визволителів, ми, їхні нащадки, не усвідомлюючи цього, топчемося по тлінних останках інших наших земляків, тих хто у XIX – на початку XX ст. створив історію Білої Церкви як торгівельного, ремісничого, промислового і культурного центру Південної Київщини. Чи знають школярі, які безтурботно граються на спортивному майданчику однієї з шкіл міста, що вони мимоволі ходять по кістках військовополонених, які знайшли свій спочинок у цій землі в кінці 40-х рр. XX ст.? Чи відомо тисячам щоденних відвідувачів Центрального ринку Білої Церкви, що під торгівельними ятками та шаром асфальту досі лежать тлінні останки тисяч представників єврейської громади міста на Росі?

Цей мартиролог безпам’ятства сучасників можна продовжувати. Але існує невідворотна реальність життя – наступні покоління будують своє майбутнє в буквальному розумінні на кістках предків, а тому найменше, що ми, нащадки, можемо зробити – це не скотитися остаточно на манівці байдужості, згадати про ці скорботні місця та зберегти пам’ять про них для інших нащадків – тепер вже своїх. І тут немає жодного значення, хто ці люди – мирні цивільні громадяни, воїни Червоної Армії, бранці нацистських катівень і таборів, чи це німецькі, угорські, румунські військовополонені, що в роки війни та у повоєнний час знайшли останній спочинок на білоцерківській землі. Про них наше дослідження...

Сьогодні лише літні мешканці колишнього передмістя Білої Церкви – Ротка, та й то далеко не всі, можуть згадати, що в повоснні роки неподалік залізничної колії Київ-Миронівка, обабіч шосе на Рокитне, знаходилося кладовище на ледь помітних надмогильних насипах якого замість звичних православних хрестів стояли металеві таблички з номерами похованих. Хто були ці люди? Відповідь на це питання відоме ще меншій кількості моїх земляків – це були могили колишніх ворогів, німецьких, угорських і румунських військовополонених – бранців радянських таборів. Як вони тут опинилися? Хто здійснював їх поховання? Якою виявилася доля тлінних останків цих жертв війни? Відповіді на ці та інші дотичні питання історики-краєзнавці поки-що не дали.

Першою працею де лише згадувалося про існування в 1945-1949 рр. у місті “спецгоспіталю для німецьких військовополонених” стала книга “Біла Церква. Шлях крізь віки”, написана авторським колективом місцевих істориків-краєзнавців під керівництвом П.І. Юхименка (1994 р.) [19, с. 316]. Хоча в загальній постановці проблеми поховань іноземних військовополонених та інтернованих Другої світової війни на території України знайшла своє висвітлення ще у монографії доктора історичних наук, професора А.С. Чайковського (2002 р.) [18], проте єдиним спеціальним дослідженням, де порушувалася сформульована в назві нашої праці тема, на сьогодні є наукова робота колишнього учня Білоцерківської гімназії № 1 Б.О. Потильчака, захищена на конкурсі МАН України ще 2005 р. Вивчаючи поховання військовополонених та інтернованих іноземців на Київщині, автор згадує і білоцерківський цвинтар на Ротку [14]. Спорадичні згадки про це кладовище знаходимо у працях автора цього дослідження [15; 16], а також у документальному збірнику впорядкованому В.В. Левикіним [12, с. 84]. Копії окремих документів про долю могил бранців війни у Білій Церкві вміщено в історично-документальній публікації “Німецькі військовополонені в Україні (1943-1953 роки)”, підготовленій робочою групою Міністерства внутрішніх справ України та Федерального Міністерства внутрішніх справ Німеччини у 2007 р. [13, с. 21, 24]

Мета пропонованого дослідження полягає в тому, щоб на основі архівних, зокрема й важкодоступних сьогодні, документів, окремих опублікованих джерел, спогадів очевидців, дослідити передумови організації, функціонування у Білій Церкві специфічного режимного об’єкту – кладовища померлих пацієнтів спецпиталю

військовополонених № 2686, поховання на якому здійснювалися у 1945-1949 рр., а також прослідкувати долю могил бранців після закриття кладовища.

Основу джерельної бази дослідження складає комплекс архівних матеріалів. Авторкою використані документи: Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (ф. 7 – “Відділ слідчих ізоляторів і в'язниць”; ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР; ф. 46. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС Української РСР); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 5242 – “Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України”), а також Архівного відділу Білоцерківської міської Ради (ф. 1. – “Виконком Білоцерківської міської Ради депутатів трудящих”). Серед цих матеріалів знаходимо документи про організацію кладовища та землевідведення, службове діловодство НКВС (МВС) СРСР і листування про організацію й утримання кладовища на Ротку та його цвинтарну книгу.

* * *

Організація в Білій Церкві табірної підрозділу для утримання і трудового використання іноземних військовополонених пов'язана з розширенням мережі табірних відділень стаціонарного виробничого табору для військовополонених № 62, що існував у системі режимних установ Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС СРСР (УПВІ НКВС СРСР) з вересня 1939 р., а в липні 1944 р. був передислокований до Києва [15, с. 58].

18 травня 1945 р. заступник наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглов підписав цілком таємний наказ № 00528 “Про організацію табірних відділень у таборах НКВС для військовополонених №№ 62, 306, 159, 214 та 280”. Серед інших подібних табірних пунктів створювалося і відділення № 21 у Білій Церкві, а його 1000 бранців мали працювати на об'єктах Будуправління № 5 Головного управління авіаційного будівництва (ГУАБ) НКВС СРСР [6, прим. 100, арк. 1]. Робочі руки військовополонених використовували на спорудженні авіаційного летовища в Гайку та на відбудові зруйнованих споруд міста.

Проте поява на території міста спеціального об'єкту для поховання померлих бранців була пов'язана з розквартируванням у Білій Церкві зовсім іншого об'єкту – евакуаційного шпиталю Наркомату охорони здоров'я СРСР № 2686, котрий був передислокований до міста ще у листопаді 1944 р. Шпиталь розмістили у приміщеннях Білоцерківського Райвиконкому, в Будинку культури та в контрі МТС. Відповідну постанову № 1155 Виконком Київської обласної Ради ухвалив 1 листопада 1944 р. [9, арк. 132]. До червня 1945 р. у шпиталі лікувалися поранені та хворі бійці й командири Червоної Армії, однак надалі категорія пацієнтів цієї лікувальної установи змінилася – ними стали німецькі, угорські та румунські бранці, які утримувалися у відділеннях київського стаціонарного табору № 62.

Після закінчення війни у Європі багатократно зросла чисельність військовополонених Німеччини та її союзників у радянських таборах. 4 червня 1945 р. Державний Комітет Оборони (ДКО) СРСР ухвалив постанову № 8921сс про використання праці іноземних бранців у будівництві, в промисловості, на транспорті та на відновленні комунального господарства. Поряд з іншими завданнями, тут йшлося також про забезпечення лікування хворих і виснажених полонених. З цією метою Наркомат охорони здоров'я СРСР отримав вказівку передати частину евакошпиталів для лікування бранців. Виконуючи це рішення НОЗ СРСР наказом № 391 від 15 червня 1945 р. додатково виділив для лікування військовополонених цілу низку шпиталів, у переліку яких значився також шпиталь № 2686 у м. Біла Церква Київської області на 400 ліжок. Вже 28 червня 1945 р. наказом заступника наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишова № 00747 при спецшпиталі організовується оперативний апарат НКВС, а сама установа переходить у подвійне підпорядкування обох наркоматів [7, прим. 9, арк. 2]. Відомо, що на момент остаточного припинення діяльності режимної установи у серпні 1949 р. начальником шпиталю був майор медичної служби Дворський, а апаратом МВС шпиталю керував заступник начальника з охорони та режиму, старший лейтенант І.І. Медведєв [11, арк. 113; 2, арк. 1].

Практично одразу постало питання про організацію поховання померлих бранців спецшпиталю № 2686 та про відведення ділянки землі для здійснення захоронень. На сьогодні авторкою не виявлено датованих 1945 р. документів, що свідчили б про виділення Білоцерківським міським чи районним Виконавчими комітетами ділянки землі під кладовище спецшпиталю. Водночас відомо, що повсюдно у 1943-1949 рр. була практика, коли адміністрації таборів і спецшпиталів НКВС (МВС) ховали свій померлий контингент на самочинно зайнятих ділянках землі. Рішення ж про їх відведення для захоронення бранців, як правило, приймалося пізніше, вже після

ліквідації режимних установ і закриття кладовищ, коли готувалися документи для передачі цвинтарів під нагляд місцевих відділень міліції. Так, рішення про відведення земельної ділянки площею 1 га для здійснення спецшпиталем № 2686 захоронення трупів померлих бранців, було ухвалене Виконкомом Білоцерківської міської Ради лише 9 червня 1949 р. незадовго до ліквідації цієї режимної установи та закриття кладовища [11, арк. 110]. На той час поховання небіжчиків здійснювалося на об'єкті вже чотири роки. Цвинтар розташовувався за 4-5 км на схід від Білої Церкви на околиці приміського села Роток, між залізничною лінією Київ-Сталіно та шосе, що сполучало місто з селищами Узин і Рокитне. Від села Роток кладовище знаходилося за 150-300 метрів, а від залізничної колії на відстані 100-400 метрів. Таке різночитання в топографічній локалізації об'єкта пояснюється розбіжностями цих показників у документах різних архівних комплексів [1, арк. 1а; 10, арк. 113].

Як свідчить цвинтарна книга, поховання на кладовищі здійснювалися з серпня 1945-го по серпень 1949 р. Всього в цьому скорботному мартирологу внесено 317 прізвищ померлих від хвороб і виснаження військовополонених та інтернованих [5, арк. 27-39]. Проводячи обстеження об'єкту у 1958 р. комісія УВС Київського Облвиконкому виявила на цьому кладовищі 50 могил невідомих бранців, документи на поховання яких були відсутні [3, арк. 108]. Відтак на кладовищі спецшпиталю № 2686 могло знаходитися не менше 367 трупів. Сам цвинтар являв собою прямокутну ділянку площею 1540 м² із похованнями розбитими на квадрати. У кожному такому квадраті було 5 рядів по 5 могил. Відтак, ховали по 25 трупів у 25 могилах. Це означало, що поховання передбачалися виключно індивідуальні. Захоронення трупів проводилося по-квадратно в порядку встановленої нумерації, починаючи з верхнього ряду (в плані) зліва праворуч. Перших 25 небіжчиків ховали у першому квадраті, других – у другому і т.д. Кожна могила позначалась спеціальним розпізнавальним знаком. Це був поважного діаметру дерев'яний кілок, у верхній частині якого закріплювалася фанерна табличка. На останній простим дробом вказувався номер могили (у чисельнику) та номер квадрата (знаменник). Пізніше дерев'яні кілки замінили металевими табличками.

Перше захоронення на кладовищі в околиці Ротка здійснили 13 серпня 1945 р. Причому в цю першу могилу поклали не одного небіжчика, як того вимагали інструкції, а трупи двох бранців. Це були померлі напередодні (9 та 12 серпня 1945 р. відповідно) старший єфрейтор Тіме Карл, 1913 року народження та єфрейтор Вайгер Ріхард, 1910 року народження – обидва німці [5, арк. 27]. У цьому зв'язку потрібно відмітити, що у 1944-1945 рр. поховання військовополонених та інтернованих у спільних могилах, а часто й без відповідного документування, були звичною практикою. Подібні факти є настільки численними, що йдеться вже не про випадковість, а про сталу тенденцію. Вивчені нами документи свідчать, що поховання у спільних могилах практикувалося і на кладовищі у Білій Церкві. Як видно з цвинтарної книги, з 13 серпня 1945 р. по 25 січня 1946 р. померлих пацієнтів спецшпиталю ховали майже виключно у групових могилах по 2-3 трупи разом. Усього в такий спосіб у 27 могилах поховали 48 осіб. Причому небіжчиків ховали без врахування їх національності та віросповідання. Характерним у цьому контексті прикладом є поховання рядового угорської армії Сагоша Петера (помер 21 січня 1946 р.) та унтер-офіцера Вермахту Брудера Гельмута (помер 22 січня 1946 р.). Судячи із запису в цвинтарній книзі, їх ховали в одній могилі (квадрат 2, могила 2) з інтервалом у 2 дні. Перший був похований 23 січня, а вже 25 січня (поверх ледве засипаного землею угорця) поклали померлого військовополоненого-німця. Подібні "інтернаціональні" поховання на цьому кладовищі були звичним явищем. Так у спільній могилі (17/1) 2 листопада 1945 р. був похований німець, обер-єфрейтор Гормут Арнольд (помер 1 листопада 1945 р.) та військовополонені-угорці Дабай Іштван і Гайду Балінт, котрі померли відповідно 29 жовтня та 1 листопада 1945 р. [1, арк. 3] Становище почало змінюватися лише з появою чергової директиви ГУПВІ № 28/74 від 17 грудня 1945 р. [4, арк. 91], що остаточно заборонила практику спільних поховань. Починаючи з лютого 1946 р., практику групових поховань на кладовищі спецшпиталю № 2686 було припинено й надалі всіх небіжчиків ховали окремо.

Аналіз похованих на ротоцькому кладовищі іноземних бранців, імена яких відомі, за часом захоронення, статусом небіжчиків, військовими званнями, громадянством (національністю) та віком дозволив з'ясувати низку важливих показників, що стосуються динаміки рівня захворюваності та смертності бранців стаціонарного виробничого табору № 62 за весь період радянського полону. Що стосується статусу осіб похованих на кладовищі, то практично всі вони – військовополонені. За даними цвинтарної книги лише троє похованих мали статус

“інтернованих іноземців” – цивільних осіб із країн Центральної Європи та Німеччини, примусово мобілізованих на роботу до СРСР. Серед них: німець Вегмет Франц, 1905 року народження, який помер 18 вересня 1946 р., а через два дні був похований у могилі 25/4; угорець Шуллер Ференц, 1901 р. н., похований 27 січня 1947 р. в могилі 11/5; німець Бушман Вільгельм, 1903 р. н., померлий 14 червня 1947 р. [5, арк. 31, 32, 33].

Вивчення алфавітного списку померлих і цвинтарної книги кладовища дозволило встановити національний склад (громадянство) похованих. Зокрема на цвинтарі спецшпиталю № 2686 простежуються поховання бранців тринадцяти національностей. Найбільше серед них, зрозуміло, німців – 190 осіб. Угорське походження та громадянство мали 86 похованих бранців, а 18 осіб – румунське. Шестеро небіжчиків були етнічними молдаванами, а 5 осіб мали громадянство Австрії. На цьому ж кладовищі знайшли свій останній спочинок по троє українців і словенців, а також голландець, бельгійець, єврей, поляк, естонець і чех [Див.: табл. 1].

Таблиця 1. Розподіл військовополонених та інтернованих похованих на кладовищі спецшпиталю № 2686 (м. Біла Церква, передмістя Роток) за етнічним походженням (громадянством), станом на 3 серпня 1949 р. [1, арк. 1-13; 5, арк. 27-39].

Всього Поховано (осіб)	Із них по національностям (громадянству):												
	Австрійці	Бельгійці	Голландці	Естонці	Євреї	Молдавани	Німці	Поляки	Румуни	Словенці	Угорці	Українці	Чехи
317	55	11	11	11	11	16	1190	11	118	33	886	33	11

Таке співвідношення національностей померлого контингенту спецшпиталю загалом відповідає відсотковому співвідношенню чисельності Вермахту та союзних йому армій на Східному фронті, а також ілюструє той факт, що окрім громадян Третього Рейху та етнічних німців у німецькій армії служили представники багатьох інших національностей, зокрема й наші співвітчизники-колабораціоністи.

Об’єктом нашого аналізу також стала часова динаміка смертності серед контингенту хворих бранців за всі 49 місяців функціонування спецшпиталю та його кладовища. Математичні методи дозволили виявити певні закономірності щодо цього. Так, за п’ять місяців (з серпня по грудень) 1945 р. на кладовищі було поховано 46 померлих бранців, а протягом 1946-го року цей показник становив 82 особи. У голодному 1947-му році ситуація із захворюваністю і смертністю військовополонених погіршується, що стало результатом зменшення норм харчування останніх. Як наслідок, зростає кількість ослаблених і хворих військовополонених. За весь 1947-й рік на кладовищі спецшпиталю № 2686 з’явилося 107 нових могил, причому пік смертності припав на літні та осінні місяці. У грудні 1947-го – січні 1948 р. ситуація з смертністю у білоцерківському спецшпиталі для військовополонених стабілізується та поступово йде на спад, а з другої половини 1948 р. на кладовищі фіксуємо вже поодинокі поховання [Див.: табл. 2].

Таблиця 2. Розподіл військовополонених та інтернованих похованих на кладовищі спецшпиталю № 2686 (м. Біла Церква, передмістя Роток) за часом захоронення, станом на 3 серпня 1949 р. [1, арк. 1-13; 5, арк. 27-39]

Місяць	Рік				
	1945	1946	1947	1948	1949
Січень	-	5	7	6	3
Лютий	-	5	1	6	1
Березень	-	11	4	15	-
Квітень	-	11	7	11	2
Травень	-	5	6	10	2
Червень	-	9	13	6	1
Липень	-	9	7	2	2

Серпень	7	15	12	3	1
Вересень	12	9	14	1	-
Жовтень	8	1	20	3	-
Листопад	9	2	11	2	-
Грудень	8	1	7	4	-
Всього	46	82	107	69	12

Така спадаюча динаміка захворюваності та смертності у 1948-1949 рр., на наш погляд, пояснюється двома важливими обставинами. По-перше, у цей період інтенсивно тривала репатріація військовополонених, а відтак їх чисельність у таборах значно зменшилася. По-друге, і цей чинник на нашу думку був визначальним, значно покращилися умови утримання та забезпечення бранців у таборах.

Закономірними є висновки, що випливають з аналізу контингенту померлих і похованих бранців за віком. Із померлих і похованих у серпні-грудні 1945 р. 46-ти пацієнтів шпиталю тільки двоє були молодими людьми віком до 20 років, ще 11 осіб померли у віці 21-25 років, а восьмеро пацієнтів не пережили вік 26-30 років. Найбільше померлих (15 осіб) мали вік від 31 до 35 років. Що стосується контингенту старших вікових категорій, то таких серед померлих було найменше. Двоє похованих бранців мали вік від 36-ти до 40 років, а шестеро військовополонених – 41 рік і більше. Проте показники смертності 1945-го року важко назвати показовими, адже того року шпиталь працював лише п'ять місяців, а серед його пацієнтів не можна виключати осіб, які потрапили на лікарняне ліжко ослабленими чи пораненими в ході бойових дій завершального періоду війни у Європі.

У наступні 1946-1948 рр. загалом спостерігається тенденція прямої залежності кількості померлих пацієнтів шпиталю від їхнього віку. Найменше померлих належали до наймолодшої категорії хворих пацієнтів віком 17-20 років. Усього на кладовищі спецшпиталю № 2686 таких поховано тільки 8 осіб, до того ж у цвинтарній книзі за 1948-1949 рр. їх не знаходимо взагалі. Чисельність померлих пацієнтів старших вікових категорій зростала прямо пропорційно віку останніх [Див.: табл. 3].

Таблиця 3. Розподіл військовополонених та інтернованих похованих на кладовищі спецшпиталю № 2686 (м. Біла Церква, передмістя Роток) за віком [1, арк. 1-13; 5, арк. 27-39]

Рік	Всього поховано (осіб)	Із них, померлих у віці (осіб):					
		до 20 років	21-25 років	26-30 років	31-35 років	36-40 років	понад 41 рік
1945	46	2	11	8	15	2	6
1946	82	3	9	12	14	19	26
1947	107	3	17	22	15	20	30
1948	69	-	10	12	21	9	17
1949	12	-	1	-	1	4	6
Разом	317	8	48	54	66	53	85

Аналіз контингенту похованих на кладовищі відповідно до їх військового звання також підтверджує закономірні тенденції. Більшість похованих (241 особа) були рядовими чи мали інші солдатські звання. На кладовищі поховано 28 молодших командирів, а також 43 офіцери. Стосовно останніх, то більшість із них, а саме 29 осіб, мали початкове офіцерське звання унтер-офіцера. Поряд із цим в білоцерківській землі знайшли свій останній спочинок: молодший лейтенант, чотири лейтенанти, троє старших лейтенантів, капітан, майор, два підполковники, полковник і навіть генерал-майор [Див.: табл. 4]. Ним виявився австрієць Вільгельм Краньяк, 1887 року народження, який помер 23 травня 1949 р. Шестидесятидвохрічного небіжчика поховали наступного дня в могилі 15 12-го квадрату кладовища на Ротку [5, арк. 39]. Останнє документально зафіксоване поховання на кладовищі спецшпиталю № 2686 було здійснене 5 серпня 1949 р. Тоді поховали померлого за два дні до цього унтер-офіцера Менгарда Гернета, німця, 1909 року народження [1, арк. 13].

Таблиця 4. Розподіл військовополонених та інтернованих похованих на кладовищі спецшпиталю № 2686 (м. Біла Церква, передмістя Роток) за військовим званням [1, арк. 1-13; 5, арк. 27-39]

Всього	Солдати (осіб)						Молодші командири (осіб)					Офіцери (осіб)					
	Рядовий	Єфрейтор	Обер-єфрейтор	Штаб-єфрейтор	Поліцейський		Молодший сержант	Сержант	Старший сержант	Вахмістр	Обер-вахмістр	Обер-штабмайстер	Фельдфебель	Обер-фельдфебель	Штаб-фельдфебель	Старшина	Капрал
241	120	41	64	15	1		2	3	3	2	2	1	9	2	1	2	1
43	29	1	4	3	1	1	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1

З архівних документів видно [2, арк. 1], що білоцерківський спецшпиталь фактично продовжував працювати та лікувати бранців до початку серпня 1949 р. Ця деталь є важливою, оскільки, ще у червні цього року, через зменшення чисельності військовополонених у таборах Київської області, білоцерківський шпиталь було ліквідовано МОЗ СРСР. 27 червня 1949 р. заступник міністра внутрішніх справ СРСР І.І. Масленников підписав наказ № 0422, згідно з яким, приміщення розформованого шпиталю № 2686 у Білій Церкві мали бути звільнені від контингенту хворих бранців до 20 липня поточного року, а весь персонал шпиталю разом із пацієнтами переведений до спецшпиталю № 2993, що розміщувався у Бердичеві на Житомирщині [8, прим. 29, арк. 1].

Із матеріалів пізніших обстежень кладовища спецшпиталю № 2686 відомо, що на об'єкті знаходилося також 50 не ідентифікованих могил іноземних бранців. На плані-схемі кладовища це 10 могил у квадраті 12, а також могили в квадратах 13 та 14. Через відсутність відповідних документів сьогодні важко говорити навіть про час появи цих поховань. Імовірно, що вони були здійснені у червні-грудні 1945 р. адміністрацією табірної відділення № 21 київського стаціонарного табору військовополонених № 62, яке було розквартироване у Білій Церкві з травня по грудень 1945 р. [6, прим. 100, арк. 1; 6, прим. 56, арк. 1].

* * *

Підводячи деякі підсумки вивченню проблеми організації та функціонування у 1945-1949 рр. у Білій Церкві кладовища для військовополонених та інтернованих спеціального шпиталю № 2686 зазначимо, що ця сторінка історії радянського військового полону на Київщині ще донедавна залишалася практично недослідженою.

На основі аналізу комплексу архівних документів встановлено, що передумовою виникнення місць поховань іноземних військовополонених та інтернованих була інтенсивна розбудова у 1944-1945 рр. на Київщині мережі режимних установ їх утримання та трудового використання, а безпосередньою причиною появи такого кладовища в Білій Церкві стала організація у липні-серпні 1945 р. в місті на Росі специфічного об'єкту – спеціального шпиталю

для військовополонених № 2686, у якому мали лікуватися хворі бранці з численних табірних відділень київського стаціонарного виробничого табору для військовополонених № 62.

З'ясовано, що в період практичного функціонування спецшпиталю № 2686 з 1 серпня 1945 р. до 10 серпня 1949 р. нагляд за кладовищем і догляд за могилами здійснювала адміністрація установи. Поховання на цвинтарі відбувалося самочинно, без офіційно оформленого землевідведення, а в період з серпня 1945-го до лютого 1946 р. здійснювалося з порушенням чинних відомчих інструкцій НКВС СРСР у групових могилах.

Усього за період з 13 серпня 1945 р. до 5 серпня 1949 р. на кладовищі в околиці Роток поховали 317 тіл померлих пацієнтів спецшпиталю, що зафіксовано документально. Пізніші обстеження встановили наявність на кладовищі 50 могил невстановлених військовополонених. Таким чином мінімальна кількість похованих на об'єкті бранців могла становити 367 осіб.

Захоронення відбувалося відповідно до директивних вимог НКВС (МВС) СРСР в могилах, об'єднаних у квадрати по 25 могил у кожному. На могилах встановлювалися розпізнавальні знаки у вигляді таблички з номером могили та квадрату. Відповідно до плану-схеми кладовища в передмісті Роток, тут існувало 12 квадратів могил облікованих поховань. По периметру кладовище було обкопано ровом.

Джерела та література:

1. Спецшпиталь військовополонених № 2686. Цвинтарна книга похованих померлих військовополонених та інтернованих. м. Біла Церква, Роток 1945-1949 рр. (1945-1949 рр.) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). - Ф. 5242 – Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України (колекція). – Оп. 2. – 1943-1956 рр. – Од. зб. 63. – 13 арк.
2. Справа з матеріалами по кладовищу військовополонених № 2686 (10 серпня 1948 р. – 27 червня 1951 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 5242. – Оп. 2. Од. зб. 64. – 10 арк.
3. Листування по утриманню кладовищ військовополонених (8 березня 1958 р. – 5 січня 1959 р.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). – Ф. 7. – Відділ слідчих ізоляторів і в'язниць. – Оп. 1. – Справи постійного зберігання. – Од. зб. 617. – 347 арк.
4. Листування по утриманню кладовищ колишніх військовополонених (10 серпня 1970 р. – 16 лютого 1971 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Од. зб. 733. – 81 арк.
5. Матеріали з литань обліку та утримання кладовищ колишніх військовополонених та інтернованих громадян. Київська область (1946-1950 рр.) // ГДА МВС України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Од. зб. 741. – 39 арк.
6. Накази НКВС СРСР за 1945 р. з № 005 по № 00699 (5 січня 1945 р. – 15 червня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп.1. – Справи постійного зберігання. – Од. зб. 135. – 131 прим.
7. Накази НКВС СРСР за 1945 р. з № 00706/0268 по № 001099 (18 червня 1945 р. – 27 вересня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Од. зб. 137. – 80 прим.
8. Накази МВС СРСР за 1949 рік з № 0302 по № 0550 (12 травня 1949 р. – 6 серпня 1949 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Од. зб. 218. – 61 прим.
9. Накази МВС УРСР за 1953 рік з №004 по №00121 (4 квітня 1953 р. – 31 липня 1953 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 46. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС Української РСР. – Оп. 1. – Справи постійного зберігання. – Од. зб. 196. – 243 арк.
10. Постанови Виконкому Київської обласної Ради депутатів трудящих (12 січня – 23 грудня 1944 р.) // Архівний відділ Білоцерківської міської Ради (далі – АВ БЦМР). – Ф. 1. – Виконком Білоцерківської міської Ради депутатів трудящих. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 172 арк.
11. Протокол № 14 засідання міськвиконкому від 15 червня 1949 р. з матеріалами до нього (15 червня 2011 р.) // АВ БЦМР. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 152. – 163 арк.
12. Поховання німецьких військовополонених часів Другої світової війни на території України. Збірка документів / Упор. В. Левикін (Серія "Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки" – Вип. 6.; Серія "Некрополістика в Україні" – Вип. 2 (7)). – К.: Український НДІ архівної справи та документознавства, Український центр біографічної некрополістики, 2002. – 101 с.
13. Німецькі військовополонені в Україні (1943-1953 роки) [Текст] / кер. роб. гр. В.А. Буржинський, У.Х. Файт; скл. роб. гр.: І.А. Аршинов, О.В. Давидов, В.В. Когут, Н.В. Платонова, А.Г. Горлова, В.І. Богданович, Н.І. Татусь, С.А. Монченко-Ертель. – К.: [б.в.], 2007. – 78 с.
14. Потильчак Б.О. Поховання іноземних військовополонених Другої світової війни в Україні: (на матеріалах Київської області) [Рукопис] / Б.О. Потильчак. – Біла Церква: [б.в.], 2005. – 43 с.
15. Потильчак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954). – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.
16. Потильчак О.В. Поховання іноземних військовополонених та інтернованих Другої світової війни в Україні. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 53 с.
17. Федотов В.М. Біла Церква: нотатки архітектора міста: архітектурно-краснознавчий нарис. – Біла-Церква: Альманах "Біла Церква" – Центр народної культури "Юр'їв", 1998. – 134 с.
18. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.): Монография / А.С. Чайковский. – К.: Парламентское издательство, 2002. – 503 с.
19. Юхименко П.І. Біла Церква. Шлях крізь віки [Текст] / П.І. Юхименко, А.І. Гай, В.В. Репрінцев, А.І. Кульчицький, В.П. Савчук, Б.І. Кашкін, Г.О. Полтавцев. – Біла Церква: "Буква", 1994. – 384 с.